

Trojrozměrná periodicky kinetická ikonografie tibetského buddhismu: čhamové rituály vně Tibetu

Kryštof Trávníček, ÚR FF MU, Brno (75382@mail.muni.cz)

Poznámka k přepisu orientálních jazyků do češtiny, seznam použitých zkratek a stručná charakteristika výzkumu

Téma tibetského buddhismu přináší nutnost pracovat s tibetským pravopisem. Tibetský pravopis je silně historický (zformován vytvořením tibetského písma zhruba v 7. století n. l. Thönmi Sambhótou), tj. existuje značný rozdíl mezi tím, jak se slova píší a jak se dnes skutečně vyslovují. Situace je ještě komplikovanější v různých dialektologických oblastech etnického Tibetu, jako např. v Ladaku¹.

Kvůli přesné identifikaci tibetských termínů je nutné uvádět vedle jejich přibližného zápisu výslovnosti (transkripce) také jejich přesný přepis všech grafémů (transliterace). V přepisu tibetštiny se v podstatě práce drží pravidel, která v českém úzu zavedl v 80. letech 20. století J. Kolmaš,² a to i přesto, že česká transkripce tibetštiny u nás zatím nebyla kodifikována a Kolmašův způsob transliterace někteří současní badatelé opouští.³ Podobně jako L. Bělka (2004: 13) upouštím od několika zvyklostí v přepisu tibetštiny zavedených J. Kolmašem: 1) nepoužívám žádné velké grafémy v transliteraci, protože tibetština kapitálky v pojetí evropských abeced nezná a tento způsob přepisu jeví se býti přesnější vzhledem k originálu; 2) nepoužívám pomlčky integrující v transliteraci slabiky ve slovo. Transkribované tvary, v textu uváděné vždy na prvním místě, jsou doplněny také jejich transliterovanou podobou, která je vysazena kurzívou a umístěna do lomené závorky těsně za transkribovaný tvar. Toto pravidlo platí i pro přepis termínů z jiných jazyků, nikoli pouze z tibetštiny.

Vlastní podstatná jména konkrétních a určitých bohů, božstev, mytologických a náboženských postav, démonů, některých čhamových postav a jiných bytostí, konkrétních svátků, rituálů, čhamů a festivalů budou uvedeny s velkým počátečním písmenem v daném

¹ Existují názory, které dnes ladačtinu považují za samostatný jazyk, ovšem v podstatě jí lze zařadit mezi západní dialekty tibetštiny s výslovností, která se často značně liší od výslovnosti centrálního lhasského dialektu. A právě lhasský dialekt se používá nejčastěji při transkripci (zápis výslovnosti) do západních jazyků a také do češtiny, což může způsobit jisté odchylky. Z tohoto důvodu nesáhnu například v případě jména kláštera Phjang, po zavedené české transkripci Kolmašově (které se ovšem povětšinou držím), tj. Phiwang, ale budeme používat termínu Phjang. V anglicky psané literatuře není transkripce tohoto termínu jednotná, viz D. Jacksonův-Phiwang; A. H. Franckeho-Piang; nejběžněji pak Phyang.

² Blíže viz např. Žagabpa 2000: 388-390.

³ Na toto téma podrobněji L. Sklenka, viz Beer: 2005, s. 5-7.

slově (např. jméno vládce podsvětí v tibetském buddhismu – tib. Šindže; jméno čamové postavy mongolského Bílého starce – mong. Cagan Öbö/Ebugen; ladacký čam v klášteře Phjang – tib. Cchedub aj.). Naopak malým počátečním písmenem budou nadepsány podstatná jména obecná odvozená od jmen vlastních, tedy např. ty postavy, které označují např. příslušníka nějaké skupiny čamových postav a podobně (např. čamový tanečníci v černých kloboucích – tib. žanagové; čamový komičtí tanečníci – sa. a tib. acarové aj.)

Kromě tibetštiny (tib.) se v textu vyskytují, leč v menší míře, i termíny v sanskrtu (sa.), mongolštině (mong.), ruštině (rus.), ladačtině (lad.), burjatštině (bur.) a angličtině (angl.). Co se týká zmíněných orientálních jazyků, přepis se drží již zavedené české transkripce.⁴ Práce v anglickém jazyce věnující se problematice tibetského buddhismu, většinou používají k přepisu tibetštiny do latinky tzv. Wylieho způsob⁵ (angl. *Wylie transliteration scheme*). Tento styl je poněkud odlišný od českého úzu v přepisu tibetštiny, a s tímto faktem je třeba při studiu počítat.

Předkládaný text vychází jak z empirických terénních výzkumů (kvalitativní výzkum, zúčastněná pozorování, standardizované i nestandardizované rozhovory s informátory) v Indii (v roce 2004, 2006 a 2008) a Nepálu (v roce 2008), tak také ze studia literatury uvedené v bibliografii. Většina rozhovorů s nativními informátory z řad mnichů, vesničanů i obyvatel měst (kterým patří můj dík) byla vedena ze 70 % v anglickém jazyce a ze 30 % v jazyce tibetském. Také dosavadní nasbírané materiály (jako fotografický a audiovizuální materiál) byly konfrontovány a konzultovány s některými nativními buddhistickými obyvateli indických svazových států. Rozhovory s respondenty byly vedeny na základě standardizovaných otázek, tak také formou nestandardizovaných dotazů. Charakter předkládaného textu je přece jen více deskriptivní a faktografický nežli interpretačně analytický, a to i přesto, že se tento přístupový rámec snažím tu a tam přesáhnout. Základní výzkum zajišťující sběr, popis, třídění a klasifikaci „čamových dat“, musí předcházet – dle mého názoru – další badatelsko výzkumné práci, která je v tomto směru v českém i světovém kontextu stále na počátku.

Uvedená bibliografie na konci této práce zmiňuje nejen prameny v textu ocitované, ale také některé zdroje, které jsem při výzkumu a samotné tvorbě textu nezbytně používal a se kterými jsem při studiu pracoval. Po úvaze jsem se rozhodl uvést některé tyto zdroje, jelikož

⁴ Např. viz *Lexikon východní moudrosti. Buddhismus, hinduismus, taoismus, zen*, 1996: vii-x; či např. viz Miltner 1997: 5-231.

⁵ Detailně viz např. Dagneva 2005: 13-14.

mi byly při tvorbě textu oporou a pomáhaly mi při studiu nejen transliterací a transkripcí. Předkládaný text vychází především ze západní sekundární literatury, kterou jsem se snažil precizně kompletovat a obsáhnout jako celek. Část tezí, myšlenek a informací vychází také z primární pramenné literatury, kterou sepsali tibetští buddhisté v tibetském či v anglickém jazyce.

Čham – „trojrozměrná periodicky kinetická ikonografie tibetského buddhismu“

Náboženské tantrické tance tibetského buddhismu (tib. čham /*čham(s)*/; mong. cam, rus. cam a bur. cam/cam chural)⁶ pořádané mnichy v klášterních a sakrálních okrscích – především však na nádvořích (tib. čamra /*čham(s) ra*/) těchto klášterů – hrají významnou úlohu v mytologii, v životě a náboženské praxi tohoto religiózního systému. Tyto tantrické buddhistické rituály – s více či méně nejasným původem, jak dodává D. Berounský – byly utvářeny a formovány celou řadou historických (či legendárních) událostí a byly ovlivněny také množstvím náboženských tradic; především staroindickým (šivaistickým) tantrismem, předbuddhistickými náboženstvími Asie s kořeny v paleolitu, tibetským bönem a buddhismem mahájánovým (Trávníček 2005: 32-57)⁷. Absorbovaly mnoho folklorních forem, vlivů a lidových prvků z rozličných etnografických oblastí a kulturních tradic. Legendárně se původ čhamových tanců klade do 8. století a je spojován s významným světcem Padmasambhavou/Padmakara/Ratnasambhava (tib. Päma Džungnä /*padma 'bjung gnas*/ či Guru Rinpoče /*gu ru (bla ma – slob dpon) rin po che*/).

S největší pravděpodobností byly od 13. století vedeny literární záznamy a zprávy o vadžrajánových rituálních tancích, což znamenalo jistou kodifikaci a fixaci znalostí spojených s čhamovými obřady. Jedním z nejvýznamnějších tanečních manuálů a textů je tzv. čham jig (tib. /*čham jig*/; resp. /*kun tu bzang po 'i čham kji brjed bjang lha 'i rol gar*/, který odkazuje k Ádibuddhovi Samantabhadrovi/Herukovi a rozpracovává základní koncept tzv. vadžrakíla čhamu (tib. /*rdo rdže phur bu čham*/). Z části byly tyto tantrické tance tradovány orálně a z části písemně, díky čemuž přežily mnoho staletí. V klášterních okrscích tibetského buddhismu se zachovaly až do dnešních dnů, především ve formě rituálního tance v maskách

⁶ Blíže viz Trávníček 2005: 32-57; Atwood 2004: 131, 547; Bunce 2001: 56-57; Cantwell 1995: 47-63; Das 2004: 442; Fantin 1980: 55-62; Forman – Rintschen 1967: 51-67; Gordon 1997: 81-85; Hainz 1962; Chaloupková 2001: 56-75; Jina – Namgyal 1999: 67-73, 111-113; Jina – Namgyal 1995: 69-88; Keilhauer – Keilhauer 1980: 273-274, 304, 391-392; Kolmaš 1960: 105; Marko 1994: 135-152; Montmollin 1988: 293-300; Najdakova 1997: 3-36; Namgyal 1997: 359-364; Nebesky-Wojkowitz 1976: 1-108; Norbu Jamjang *et al.* 1986: 1-6, 58-68, 125-142; Pearlman 2002: 8-107; Ricard 2003: 8-121; Shakspo ? : 5-14; Schrempf 1999: 198-224; Stein 1972: 186-190; Waddell 1972: 500-538 atd.

⁷ Detailně viz Trávníček 2007: 16-18.

(tib. bag čham /*ˈbag ˈčham*/) za doprovodu sakrální mnišské hudby (tib. rol čham /*rol ˈčham*/) či jako gar čham (tib. /*gar ˈčham*/), při kterém hrají důležitější roli pohyby horních končetin, anebo jde o esoterní typ čhamu vykonaný mnichy v ústraní mimo zraky obecnosti.

Tyto rituální tantrické tance jsou pořádány při všemožných příležitostech, s různým cílem a v různou dobu tibetského kalendářního cyklu, všemi většími školami tibetského buddhismu (tib. Ňingma, Kagjü, Sakja, Gelug aj.). Periodické konání rituálu plní jak funkci náboženskou, tak také funkci společenskou a socializační. Ačkoliv jde o religiózní obřad, jeho popularita v oblastech s vadžrajánovým typem buddhismu je obrovská. Náboženským tancem – v perspektivě emické teorie – jsou buddhističtí laici připravováni na eschatologické události spjaté s koncem jejich „současné“ formy existence, tedy s jejich smrtí. Jak věří tibetští buddhisté, postavy a rozličné bytosti buddhistického panteonu, které v rituálním čhamovém tanci vystupují, mohou někteří spatřit znovu v tzv. posmrtném mezistavu (tib. bardo /*bar do*/, resp. v druhém posmrtném „mezistavu prapodstaty“ – čhöni bardo), který následuje po fyzické smrti jedince. Tento koncept je mimo jiné rozpracován v tibetské termové literatuře (tib. /*gter ma*/), především pak v tzv. Tibetské knize mrtvých (tib. bardo thödol /*bar do thos grol*/). A proto je lepší, jak tvrdí buddhisté, se na konečné okamžiky řádně připravit a tantrický čhamový rituál navštívit a pozorovat.⁸ Během tanečních ritů tantrického směru navíc dochází, z pohledu „vnitřní“ emické teorie, ke zničení všech vnitřních i vnějších nepřátel buddhistické doktríny. Snad nejvýraznějšího vnitřního nepřítele na cestě k pochopení prázdnoty a následnému probuzení či vymanění se jedince z koloběhu znovuzrození (v diskurzu nirvánického buddhismu), či lepšího příštího znovuzrození jedince (v diskurzu karmického buddhismu) – jak tento cíl usilování formuluje buddhismus všech tradic – představuje vlastní ego jedince, které je – či může být – při čhamových obřadech také zničeno, pochopeno a přemoženo. Těmito tantrickými obřady jsou připomínány a slaveny významné legendární a historické postavy či události tibetského buddhismu. V rituálních představeních, ve kterých hraje nesmírně důležitou roli choreografie a hudba, vystupují

⁸ Eschatologické a tanatocentrické významy a cíle čhamového obřadu zdůrazňují např. Ricard 2003: 93, Chaloupková 2001: 59 a další. Také z mého kvalitativního průzkumu v indickém Ladaku v roce 2006 vyplývá, že eschatologické koncepty hrají v některých čhamech zásadní roli. Na moji otázku: *Jaký je hlavní cíl a význam čhamu, jaký je přínos pro pozorovatele čhamu?*, odpověděla asi třetina nativních respondentů (převážně mnichů), i přes moji nezasevěnost do esoterních aspektů tantry, že, shlédnutí čhamového tance připravuje pozorovatele na okamžiky posmrtné (viz např. rozhovory s tanečnickem B. Namgjalem, 32 let, Gelugpa, Diskit, 1. – 4. 9. 2006; s exčhampönem (tib. čhampön – taneční mistr) Könchog Namgjalem, asi 60 let, Digung Kagjü, Phjang, 28. 7. 2006; s tanečnickem Thubtän Gjalčchänem, 26 let, Likir, 18. 8. 2006; s mnichem Taši Dordžim, asi 28 let, Hemis – Lamajuru, 28. 8. – 2. 9. 2006; s tanečnickem Könchog Namgjalem, 20 let, Phjang, 29. 7. 2006 či rozhovory s tanečnicí Wangdu Namgjalem a Šadub Namgjalem ze dne 5. 8. 2006, Thak Thok).

maskované postavy buddhistických božstev, buddhů, bódhisattvů, démonů, jidamů, tertönů, vidjádharů, dákiní, ochránců nauky i legendárních lidských hrdinů, které jsou oděny do mnohvrstevnatých barevně pestrých kostýmů zdobených ornamenty a rituálními magickými předměty. Také při příležitosti uvítání rozličných návštěv, jsou tu a tam pořádány taneční rituály podobného charakteru. Při čamovém tantrickém rituálu, který je výrazně kinetický, periodicky dochází k civilizování, ochočení, zkrocení a přemožení neuspořádaných, neladných, chaotických a vzpurných nebuddhistických – ve své podstatě destruktivních – aspektů reality určitého časoprostoru. Za pomoci buddhistických nadpřirozených bytostí – které jsou vizualizovány maskami (tib. /*bag*/) které tyto bytosti také „obývají“ a s nimiž se tanečníci ztotožňují – mniši i laici, participující na tvorbě „taneční mandaly“, mohou dojít vysvobození či lepšího příštího zrození skrze nazírání (tib. /*mthong grol*/) tohoto rituálu. Čamová maska, jako trojrozměrný periodicky kinetický ikonografický koncept tibetského buddhismu (jelikož je nasazována tanečníkem jen jednou či několikrát do roka), dává tantrickému rituálu charakteristickou podobu. Dle mého názoru, můžeme tedy čamovou masku, tanečníka v kostýmu s maskou na hlavě a s rituálními předměty v rukou, spolu s čamovým tantrickým rituálem ve své komplexnosti, označit jako trojrozměrnou periodicky kinetickou ikonografii tibetského buddhismu (v tomto případě jde o moji – ve své podstatě „vnější“ etickou – interpretační rovinu v rámci konceptualizačních folktaxonomických přístupů).

Tance zakořenily i mimo Tibet a jsou – či v minulosti byly – pořádány v Mongolsku, Burjatsku, Kalmycku, Tuvě, Číně, Nepálu, Sikkimu, Bhútánu a v himalájských oblastech severní Indie, čímž nabyly různých podob a forem (právě těmto regionům se bude následující text věnovat detailněji, přičemž oblast Tibetu bude zcela vynechána). Existuje tedy spousta rozličných typů a druhů čamových tantrických rituálů zavedených pod různými názvy, taktéž doplněnými o postavy pouze lokálního významu. Právě s destrukcí klášterního života v Tibetu po roce 1959, jako důsledek čínské invaze a okupace, došlo v tomto regionu i k útlumu v pořádání těchto náboženských tanečních rituálů (represe a eliminace čamu). Ovšem v některých oblastech mimo Tibet, kde se čam uchýlil, je zmíněný rituální tanec svobodně praktikován a tradován, konkrétně v indickém Ladaku (jež je jako etnický Tibet součástí indického svazového státu Džammú a Kašmír), v dalších indických svazových státech s buddhistickou populací (v Himáčalpradéši, Sikkimu, Arunáčalpradéši) a dále pak v Bhútánu i Nepálu. V těchto lokalitách je také dobrá příležitost ke studiu tohoto fenoménu buddhistického tantrismu, stejně jako při prezentaci čamu v Evropě či Severní Americe, což

je relativně nový úkaz. A právě Ladak patří mezi vůbec nejlepší lokality ke studiu čamových tanců, a to díky jejich nepřerušnému, svobodnému i žitému vývoji a tradování. Od 70. let 20. století – kdy do oblasti mohli oficiálně přijíždět první turisté i badatelé – ovšem dochází k výraznému kulturnímu setkávání Východu a Západu, což transformuje i samotný rituál. Otázky konfrontace, politizace, dekontextualizace, westernizace, otázka rituálního sponzoringu, degradace a transformace čamu tak vystupují výrazněji na povrch.

Druhy a typy čamů – pokus o typologii

Jednotná a jednoznačná typologie či taxonomie, na základě níž by bylo možné čamové rituální obřady rozčlenit, doposud nebyla formulována či představena. Typy a druhy čamů, tedy můžeme strukturovat dle několika hledisek a východisk.

Jedním z těchto taxonomických hledisek, může být geografický výskyt čamových tanců, kdy tyto tantrické obřady rozčleníme na čamy např. indické (např. ladacké čamy), tibetské, nepálské, bhútánské, mongolské aj. Jiným typologickým hlediskem při strukturování rozličných typů čamu, může být hledisko vycházející ze vztahu čamu ke konkrétní náboženské škole a linii tibetského buddhismu (např. čamy Gutor populární v linii Gelug/Gelugpa či čamy např. obvyklé v linii Digung Kagjü atp.). Další a jinak zaměřené typologie čamu mohou vycházet z provázání (či z neprovázání) čamu na kalendářní cyklus tibetského buddhismu (např. čamy konané při příležitosti tibetského Nového roku Losar nebo čamy praktikované v rámci Mönlamu atp.). V tomto případě budou stěžejní taxonomická kritéria rozčleňující čamové tance vycházet z důvodů, které vedly k uspořádání čamového obřadu (např. oslava Nového roku; oslava narození zakladatele toho či onoho kláštera; oslava manifestací Padmasambhavy; uvítání vzácných hostů jak nativních, tak také cizinců; prezentace čamu na sekulárních slavnostech atp.).

Čamové tance lze také rozdělit na ty, které jsou konány v zimních měsících a na ty čamy, které jsou pořádány v letních měsících (což se na první pohled jeví banálně, ovšem v turisticky exponovaných oblastech jde o závažnou externí determinantu ovlivňující složení publika na čamu přítomného a tedy i ekologii projevu samotného čamu: léto/turisté vs. zima/domorodci). Jiným taxonomickým kritériem, může být délka čamového obřadu (např. jednodenní, dvoudenní, třídní či vícedenní čamové rituální obřady; denní a noční čamy atp.). V současnosti může být možným typologickým kritériem také to, zda je čam pořádán v kontextu náboženského života nativní lokality, tedy, je-li čam pořádán v tradičním časoprostoru, anebo je-li konán např. v severo americkém Salt Lake City v časoprostoru,

který určili (v tomto zmíněném případě) američtí organizátoři spolu s mnišskými vykonavateli čhamu⁹. Čhamové tance lze klasifikovat také na základě jejich historie, minulosti a tradice (např. čhamy ladacké konané od 16. – 17. století; čhamy v kláštěrech indického Revalsaru/Rewalsaru konané od roku 1982 atp.). Existuje také možnost, roztřídit čhamové obřady dle toho, jsou-li esoterní povahy či exoterní povahy (anebo propojují-li obě roviny), či jsou-li znalosti o čhamových tancích předávány z generace na generaci orální nebo literární formou (čhamový rituál opřen o normativní text či rituál zakotven pouze v narrativech). Čhamový rituál můžeme utřídit rovněž dle toho, jsou-li jeho nejpodstatnější složkou tance v maskách, tance za doprovodu hudby, tance bez masek či tance, při kterých hrají důležitější úlohu pohyby horních, či dolních, končetin atp. Významným kritériem, kterým se můžeme řídit při typologizaci čhamových rituálů, je jeho jejich účel. Tedy, má-li čham přinést především určitý benefit pozorovatelům i vykonavatelům; má-li participanty na čhamu, z řad náboženských laiků i profesionálů, připravit na eschatologicko-tanatocentrické události; má-li oslavovat a aktualizovat vítězné buddhistické procesy, které jsou tak předvedeným čhamem znovuprožívány a znovuvykonávány atp.

Nabízí se tedy celá řada taxonomizačních kritérií a klasifikačních schémat čhamového tantrického ritu, na jejichž základě můžeme tyto obřady v současnosti i v minulosti zařadit do pomyslně reálných „škatulek“, které můžeme následně komparovat, interpretovat a analyzovat. Nyní si představíme základní geografickou typologii čhamových rituálních tanců.

Geografická typologie

Tantrické religiozní tance tibetského buddhismu jsou nedílnou součástí vadžrajánové praxe a jako takové jsou součástí náboženského života. Proto není překvapivé, že jsou tyto rituály vykonávány (či alespoň byly vykonávány) na všech územích a ve všech zemích, kde tibetský buddhismus zapustil kořeny a je tento religiozní směr žitým – ve své podstatě fungujícím – náboženstvím. Čham tak zakořenil v Mongolsku, Burjatsku, Tuvě, Číně, Nepálu, Sikkimu, Bhútánu, Kalmycku a pochopitelně v buddhistických pohraničních oblastech svazových států Indie. Způsob, jakým se tance do cílové destinace dostaly, z části koresponduje s šířením buddhismu do těchto lokalit, ovšem nemusí s tímto procesem korespondovat zcela. Podob, jakých tance nabyly, je celá řada. K šíření čhamu přispěly výrazně i literárně fixované texty, především Čham jig (tib. /'čham jig/) z roku 1712 a Jang jigy (tib. /dbjang jig/), které dávaly popis masek, kostýmů, rituálních předmětů či hudebních

⁹ Srov. např. viz recentní čhamové představení mnichů z kláštera Tašilhünpo v Praze, 20 – 25. 10. 2008 (viz www.mnisivpraze.cz).

nástrojů a choreografie. Z tohoto pohledu význam literárně fixované verze čamu ještě stoupá a nabývá na vážnosti.

Pochopitelně formy jakých čam ve vzdálenějších zemích nabyly, jsou ovlivněny cílovou lokalitou (tedy její historií, legendami, folklorem, politickým zřízením a aktivitou náboženských autorit atd.) a z části náboženskou tradicí či školou tibetského buddhismu která je v lokalitě zastoupena. Proberme si nyní stručně některé druhy čamu v některých destinacích vadžrajánového světa, spíše s důrazem na geografické rozšíření než na náboženské školy tibetského buddhismu v nich ustálené (tomu se budeme věnovat později).

Mongolsko

V Mongolsku se čam (mong. cam; bur. cam chural) poprvé objevil až v roce 1811 v klášteře, který sloužil jako sídlo přetělců (tib. tulku; mong. chutuchtu; bur. chubilgán) z Urgy, dnešní Ulánbátar.¹⁰ Podle ústní tradice 4. bogdgegén (mong. džebdzundambu – hlava mongolské buddhistické obce) jen velice nerad přistoupil na zavedení čamu ve svém klášteře. Na naléhání svých kolegů, mongolských knížat a starších lamů nakonec představený kláštera a sanghy dal svůj souhlas (Chaloupková 2001: 46-47). Kostýmy a masky pro tento čam byly zhotoveny podle popisu obsaženého v Čam jigu 5. dalajlamy. Jeden mongolský chán, místodržící mandžuského císaře v Urze, obohatil čam o postavy čtyř lvů. Od roku 1811 se čam v Urze konal přesně 127krát, jednou ročně, tedy až do roku 1937, kdy byl z politických důvodů přerušen. Pravděpodobně šlo o čam Erlig Nomún Chána, který byl centrální postavou tance (tib. Čhögjal /čhos gjal/; sa. Dharmarádža ve formě rozličných antaků, viz Jama/Jamantaka/Vadžrabhairava – tib. Šindže /gšin rdže/; mong. Erlig). Jak uvádí L. Chaloupková, počátkem třicátých let 20. století, došlo v jednom roce ještě k druhému představení. Stalo se tak na žádost ruských filmových tvůrců, kteří přijeli do Ulánbátaru natočit hraný film, v jehož rámci zachytili také čam. Vznikl tak černobílý němý film slavného režiséra V. Pudovkina (*Storm Over Asia/Potomok Chingis-Khana*), zachycující čamový rituál, který byl na přání filmařů speciálně předveden v roce 1928 v burjatském Tamčinském (Gusinoozerském) klášteře. Jde o jeden z prvních filmových záznamů, ve kterém vystupují tantričtí čamový tanečníci (např. Najdakova 1997: 3). Mimochodem, podobné filmové záběry z počátku 20. století (či audiovizuální data téhož charakteru), patří k cenným zdrojům akademického studia čamu i tibetského buddhismu v celé jeho

¹⁰ Podrobněji viz Forman – Rintchen 1967: 62, Atwood 2004: 547; Chaloupková 2001: 58, či *Religious Mask Dancing "Tsam" in Mongolia*, Zhuulchin: Mongolian National Tourist Organization (autoři i rok vydání neuvedeno) aj.

komplexnosti. Velmi pozoruhodné filmové a fotografické materiály čamového fenoménu pořídlí američtí taneční umělci T. Shawn a Ruth St Denis při svém asijském turné v roce 1916, 1925 až 1926.¹¹

Taktěž Japonští filmaři natáčeli během 2. světové války čam Erlig Nomún Chána. Po pádu komunistických politických struktur ve světě, dochází i v Mongolsku devadesátých let k jistému rozvolnění a k obnově buddhismu. Tak se mohl po více než šedesáti letech, roku 1999, konat čam na nádvoří kláštera Gandän v Ulánbátaru. Lze očekávat, že se obnovená tradice bude šířit i do dalších oblastí Vnitřního Mongolska. V čamu Erlig Nomún Chána vystupují postavy Sengdongmy (tib. /*seng gdong ma*/; žena se lví hlavou patřící mezi „čtyři ztrázkyně bran“ – /*sgo ma*/; skt. Simhavaktra), Šrí Dėví (tib. Paldän Lhamo /*dpal dan lha mo*/), Vadžrapáni, různí dharmapálové a lókapálové, žanagové, vládci pohřebišť a kostlivci, zvířecí masky buvola, jelena, H(w)ašanga (čín. Che šang), acarové a Bílý stařec (mong. Cagan Ebugen/Oborgon/Öbö; tib. /*rgan po dkar po*/ či /*mi cche ring dkar po*/).¹²

V Mongolsku byly populární rozličné druhy čamu, resp. camu. Jedním z nich byl čam recitovaný, tzv. Milaräpův, a také čam v maskách (tib. /*'bag 'čham*/) konaný za doprovodu hudby a pohybů těla – tedy čam s odkazem na Vadžrakíla čam a všechny jeho fáze a struktury.

V průběhu času se čamové rituály rozrostly o další postavy a autority buddhistické minulosti, často však až retrospektivně. Takovým případem je zřejmě i tzv. „recitovaný čam“, vycházející z odkazu proslulého tibetského básníka a poustevníka Thöpagy/Milaräpy (tib. /*mi la ras pa*/; doslova „Mila bavlnou oděný“; asi 1040 - 1123), který do praxe zavedl v 18. století Könčhog Tänpä Dönme (tib. /*dkon mčhog bstan pa 'i sgron me*/).¹³ Chaloupková k tomu dodává:

Milaräpův čam byl poměrně málo rozšířen, pravděpodobně kvůli svému charakteru. Vystupuje v něm jen málo představitelů, z nichž jeden hraje poustevníka Milaräpu a druhý lovcem jménem Gombodordže. Základem tohoto čamu je epizoda z Milaräpova života. Jednou, když lovcem pronásledovaná laň našla útočiště u světcových nohou, odmítl

¹¹ Tyto informace uvádí J. Houseal, G. Houghton, M. Hodson v bulletinu vydaného při příležitosti konání 10. Semináře, který pořádala v září roku 2003 International Association For Tibetan Studies, Oxford University, s. 39-40 (viz příspěvek *Getting to Dance of Tibet: A Century of Steps*, 8. září 2003, Core of Culture Dance Preservation).

¹² Podrobný rozbor, viz Chaloupková 2001: 57-75. K tomuto tématu se věnovali také Dulmažap B. Baldajeva, W. Forman a B. Rintschen, Ch. P. Atwood, N. Tsultem aj. Mongolský cam zdokumentoval na přelomu 19. a 20. stol. také Haslund (1939, resp. 1940: 47-67).

¹³ Čerpáno s osobní konzultací s D. Berounským. Původní informace pochází od A. P. Barannikova.

poustevník zvíře lovcí vydat. Ten, zaslepen zuřivostí, chtěl obrátit svou zbraň proti poustevníkovi. Milaräpa jej však svými písněmi přiměl, aby od pomsty upustil, načež lovec padl před starcem na kolena a od té doby se navždy zřekl usmrcování živých tvorů.¹⁴

Mezi další populární čhamové rituály Mongolska (a také Burjatska) patří především Dujnchor cam, Erlig cam, dokšit cam, Gesar cam, sor/zor cam, gar cam, recitovaný Milaräpův cam a další¹⁵. Erlig Nomún Chán čham pramení z pojetí Vadžrakíla čhamu (čili z ikonografických detailů Vadžrakíla mandaly) – tedy z částí „kořenného tance“ (tib. ca čham /*rca čham*/), z „obětního tance“ (tib. zor čham /*zor čham*/), z „tance zničení nepřátel“ (tib. rub čham /*brub čham*/ či /*gdug pa sgröl ba*/) či z tzv. „bubnového tance“ (tib. nga čham /*rnga čham*/). Tyto části se dále dělí na jednotlivé fáze a etudy. Souhrně lze říci, že se každý čham skládá ze tří hlavních částí: a) z úvodní části; b) z hlavní části; c) ze závěrečné části. Chaloupková k tomu dodává:

Při mystérii cam je třeba zdůraznit tři hlavní momenty: 1. vysvěcení a vystavění tří hlavních obětin sor (tib., /*zor*/), čagkhar (tib., /*lčags-mkhar*/) a lingka (tib., /*ling-ga*/); 2. tanec samotných masek, zobrazujících různá ochranná božstva; 3. spálení uvedených tří obětin, což symbolizuje očistu od zlých duchů a hříchů, osvobození od všech překážek tohoto světa.

Tento rozbor je více méně správný a lze uplatnit na různé druhy čhamů, avšak může působit poněkud zjednodušeně a může zmást čtenáře, který tématu příliš nerozumí. Totiž i první moment, jak tuto část čhamu nazvala Chaloupková, se může odehrávat při tanci samotných masek. Podobně jako třetí moment. Z jejího pojetí může vzniknout dojem, že tanec a rej masek tvoří pouze část čhamu (dle Chaloupkové tvoří pouze druhý moment), ovšem ve skutečnosti může samotná tanec prolínat všemi třemi částmi. Nicméně v jádru je tento model správný a může skutečně probíhat zmíněným způsobem. Nutno dodat, že L. Chaloupková vychází především z díla W. Formana a B. Rintschena (čes. transkribce Rinčhen).

Relativně dost informací o mongolském čhamu z doby před rokem 1937, přinesl F. D. Lessing. Ten se zabýval převážně tanci školy Gelug. Lessing popsal tance, ve kterých vystupují především kostlivci – tzv. vládcové pohřebních polí. Jde především o různé formy

¹⁴ Blíže také viz práce Forman – Rintschen 1967: 52, Najdakova 1997: 5 aj. Mnohé jejich závěry byly prezentovány v textu L. Chaloupkové (2001: 59).

¹⁵ Blíže viz Grünwadel 1900: 166, obr. 141, 143; Najdakova 1997: 4-6; Forman – Rintschen 1967: 51-67 aj.

a emanace Jamy, nejčastěji v podobě Žing Kjonga/Žingkjonga (sa. kšétrapála). V Mongolsku jsou populární tito kostlivci pod jménem „erbikei“ (čes. motýlci), z důvodu jejich dekorace masek. Masky ve tvaru lidské lebky s mnohobarevnými – do široka roztaženými vějíři na boku hlavy, přinesla jméno těmto postavám, tak populárním v mongolském prostředí, které hrají často roli komiků a bavičů. Dále Lessing zachytil a pozoroval postavy Šrí Dėví, Gönpo, Begce (tib. */lcam sring/*), Jamy, žanagů, Hašanga aj. (Lessing 1935: 110-136).

Velmi podobné vystoupení zaznamenal v první polovině 20. století i H. Haslund-Christensen ve Vnitřním Mongolsku v klášteře Bater Halaksume (čín. Pai ling miao). Představení začalo vystoupením šesti kostlivců a Bílého starce. Následoval rituální tanec dvou postav s jelení maskou (tib. šawa */ša ba/*) s mečem a malým bubínkem (tib. damaru). Uprostřed čamového prostranství ležel šedesáticentimetrový model lidské postavy, tzv. linga (tib. */ling ga/*; zvaný též rudra/bam/dawo). Poslední na scénu přišel Jama a předvedl ceremoniál, jímž obvykle čamová představení končí – tzv. zabití liny (tib. */gdug pa sgrol ba/*; čili tzv. tanec zničení nepřátel/jedovců, které linga imituje; jde o součást tzv. rub čamu */brub´ čham/*). Haslund-Christensen a vlastně i S. Hedin pozorovali jiný tanec, který byl předváděn ve stejném klášteře. Šlo o tanec dvacetičtyř žanagů (tib. */žwa nag/*) doplněný tancem dvou věštců (tib. kuten */sku bsten/* či Čhödže */Čhos rdže/*; mong. gurtum; v Ladaku tzv. rongcänové, lhaové atd.).¹⁶

Sakrální tantrické tance jsou pořádány také při příležitosti významných oslav či svátků. Takovým je i svátek budoucího Buddha Maitréji (sa. Maitréja; pa. Mattėja tib. Čampa */bjams pa/*; mong. a bur. Majdar; čín. Mi le fo; jap. Miroku - doslova „milující“) zvaný Majdar chural (mong. a bur. Majdar chural). Informace o takovém svátku s čamem přinesl např. P. K. Kozlow z kláštera Zsunhit v Alašanské provincii (1925: 82).

Burjatsko

Burjatsko, resp. Burjatská republika, je autonomním formálně samostatným státem v rámci Ruské federace, ležící v jihovýchodní Sibiři u jezera Bajkal. Na jihu hraničí s Mongolskem, na západě sousedí s republikou Tuva. Dnes je oblast rajonizovaná do více států, republik a autonomních okruhů, ovšem v minulosti byla situace složitější. Z toho důvodu mohou práce badatelů z počátku 20. století reflektovat pouze mongolský charakter oblasti a opomíjet Burjatsko, Tuvu či další rozličné etnicky rajonizované lokality se svým nezaměnitelným charakterem.

¹⁶ Blíže viz Haslund-Christensen 1939: 57. Podrobně uvedeno také viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 61.

V Burjatsku se konala čamová představení se stejnou chutí a zaujetím, jako v ostatních oblastech vadžrajanového buddhismu. Nejranější zprávy o čamu se k západním čtenářům dostaly např. díky Zabajkalské expedici Ruského muzea, podniknuté pod vedením A. P. Baranikova roku 1923 do Irojského kláštera. Ve zprávě z této expedice se píše:

...dále se zde pořádají tance

Další informace o čamu v burjatských klášterech zmiňuje ruská badatelka Galina R. Galdanova. Čam se nejčastěji týkal tzv. Kola času/Kálačakry (sa. /*kálacakra*/; tib. *Dükhör /dus 'khor/*; bur. *Dujnchor/Dujnkor*; doslova „kolo času“). Tento čam se pravidelně konal např. v Tamčinském klášteře (známém také pod jménem Gusinoozerský klášter), resp. v jeho astrologickém chrámu *Dü(n)khor dacchang* (Bělka 2001: 147). *Dujnchor cam* se konal často bez masek, ale vždy ve výpravných kostýmech a za doprovodu hudebníků. Jeho konání spadalo do letních měsíců, vždy po svátku *Majdar chural*. *Dujnchor cam* se odehrával také v astrologickém chrámu Aginského kláštera, v astrologické škole (bur. *zurhaj*) Egitského kláštera kde se nacházel i chrám dedikovaný Kálačakrovi (bur. *Dujnchor sume*). Astrologické školy a chrámy byly v burjatských klášterech poměrně vzácné, jak uvádí L. Bělka (2001: 186), a proto se rituální tanec čam provozoval pouze v Aginském, Tamčinském, Ceežinském, Egitském, Aninském, Zugalajském a Chužirtajském klášteře.¹⁸ Taktéž obsáhlý materiál o burjatském čamu uveřejnil a nasbíral P. Labbé počátkem 20. století (1909: 177-189).¹⁹ Ve španělštině byla vydána jedna z nejobsáhlejších publikací zabývající se dějinami burjatského buddhismu, se zvláštní pozorností věnovanou dějinám umění a obřadního tance čam.²⁰

Dalším velmi populárním čamem v maskách (tib. /*'bag 'čham*/) byl ve starém Mongolsku (a nejen tam) tzv. *Geser/Gesar čam*. Chaloupková k tomu dodává:

Čam byl pořádán v západní části dnešní mongolské republiky, v klášteře svatého *Ilagugsan-chutucht* a v horském klášteře knížete *Dalaje Čojnchorwana*. Oba tyto kláštery měly fakulty pro studium mystiky boha války *Gesera*, který byl uctíván jako patron mandžuského císařského rodu. Podle očitých svědků byly masky a kostýmy, zhotovené klášterními umělci, obzvláště nápadné svým přepychem a nádherou. Během představení camu zněly výstřely ze

¹⁷ Blíže viz A. P. Barannikov 1926: 131-132, 136. Českému čtenáři zprostředkoval tyto informace Bělka 2001: 155.

¹⁸ Blíže viz Galdanova 1983: 216; Najdakova 1997: 3-36, či texty *Dulmažap B. Baldajevy*.

¹⁹ Podobné informace publikoval také *Nebesky-Wojkowitz* 1976: 62-63.

²⁰ Viz *Baltasar* 1995.

starých mandžuských kanónů, uchovávaných právě pro tento účel. Geserovi spolubojovníci tančili ve skvostných hedvábných oděvech a na nich měli navlečeny starodávné krunýře a drátěné košile. Z tohoto camu bohužel neexistují žádné fotografické záznamy, nedochovaly se ani kostýmy, zbraně a masky. Ve východní části dnešního Mongolska byl Geser-cam pořádán v klášteře knížete Sansarajdordže v dnešním městě Čojbalsanu. V tomto klášteře se nacházel i Geserův chrám.²¹

Podnětné studie a zprávy o mongolském čhamu pochází taktéž z pera učeného autora z 19. století Agvangchäduba. Významnou práci o tancích v Mongolsku sepsal také W. Forman a B. Rintschen (1967), podobně jako N. P. Šastina (1928, 1935: 35-49, 93-113).

Podobné obřadní tance jako v Mongolsku, byly pořádány také v Tuvě. Většina obřadů měla spojitost se svátkem budoucího buddhy Maitréji, tedy s obřadem Majdar chural. Dochovalo se nám několik fotografií a zpráv, především zásluhou V. Bounaka (1928: 1-17) a O. Mänchena-Helfena (1931: 97-98). Ti popsali obřad, při kterém byla slavnostně rozvinuta velká thangka (tibetský malovaný obraz na plátně, který lze srolovat) a žanagové tančili kolem obětín (tib. zor, čhö(d)pa či torma /*gtor ma*/; bur. balina). Na scéně se tehdy objevil i Jama/Šindže (tib. /*gšin rdže*/ či Žingkjong; mong. Erlig).

O čhamu na území Číny máme méně informací. Téma by stálo za samostatný badatelský projekt a výzkum. Každopádně v buddhistických pohraničních oblastech byl čham pořádán pravidelně. Snad jedinou konkrétní zmínku, která se mi dostala do rukou (toto téma není jádrem této práce), je zmínka A. Tafela (1914: 236-238) a E. S. Fischera (1946: 30-37), kteří zmapovali čham školy Gelug v čínském klášteře Jehol. Na scénu tam vyšli acarové, čtyři kostlivci, skupina božstev nejvyššího ranku a vážnosti, Jama, Vaišravana, Makaravakra, žanagové. Ti všichni se podíleli při zničení lingy, tedy na symbolickém zničení všech vnitřních i vnějších nepřátel buddhismu.²²

Kalmycko

O kalmyckém čhamu toho víme zřejmě nejméně. V žádném textu o čhamu, jsem doposud nenalezl jedinou citaci vztahující se ke Kalmycké republice²³ a o tanečních

²¹ Citováno viz Chaloupková 2001: 57.

²² Blíže viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 63-64.

²³ Kalmycká republika je součástí ruské federace se značnou vnitřní autonomií. Rozkládá se na severozápadním pobřeží Kaspického moře, jihozápadně od delty řeky Volhy a Astrachaňské oblasti. Kalmykové jsou potomci mongolských Ojratů, kteří v průběhu 17. století připutovali do uvedených míst.

buddhistických představeních v této destinaci. To však může ostatní badatele inspirovat natolik, že výzkumy v této „opravdu“ jediné evropské buddhistické zemi na sebe nenechají dlouho čekat, a naše vědomosti se tak brzo rozšíří.

Indie

Další oblasti a země kde je čham rozšířen (jako např. Nepál, Bhútán a svazové státy Indie: především Džammú a Kašmír – Ladak, Himáčalpradéš – Lahaul a Spiti, Sikkim a Arunáčalpradéš), patří do typické a klasické destinace Himálajské oblasti. Zde je čham tibetského buddhismu dlouho zakořeněn a provozován, a zde je také běžně zkoumán a mapován. Zvláště od roku 1959 (po čínské invazi do Tibetu), je čham v těchto lokalitách relevantním pokračovatelem, reprezentantem a představitelem těchto tradic, které bývají chybně dávány do spojitosti pouze s Tibetem. Čhamů v těchto destinacích je v současnosti celá řada a my se jimi nyní nebudeme podrobněji zabývat. Uveden bude jen stručný výčet některých čhamových rituálů v těchto lokalitách, které bývají častým cílem západních pozorovatelů, badatelů, turistů i cestovatelů. Některé čhamy indického Ladaku budou stručně popsány v jiné kapitole tohoto textu. Na závěr snad jen odkaz na některou vhodnou literaturu.

Indický Džammú a Kašmír – Ladak a Zanskar

V buddhistické části indického svazového státu Džammú a Kašmír, tedy v Ladaku a Zanskaru, existuje několik desítek rozličných čhamových tanečních obřadů, které jsou od roku 1974 hojně navštěvovány západními badateli, cestovateli a turisty. Následné stručné tabulky představí některé současné čhamy Indie (Ladaku a Zanskaru; Himáčalpradéše – Lahaulu a Spiti), Nepálu a Bhútánu (ve kterém kláštere se konají a jakou linii tibetského buddhismu kláštery zastupují):

<u>Klášter (gönpa), linie</u>	<u>čham²⁴</u>
-------------------------------	--------------------------

- Spituk, Gelug	Gutor
-----------------	-------

²⁴ Uvedená tabulka uvádí většinu čhamů konaných v Ladaku a Zanskaru (transkripce názvů klášterů a čhamů není doposud precizována z důvodu nejednotného (či chybného) Západního i ladackého (tibetského) zápisu, na což předem upozorňuji). Totéž platí i u dalších tabulek představující čhamy Nepálu a Bhútánu. Transkribované tvary jmen a názvů uvedených čhamových rituálů uvádím v tibetštině. U většiny čhamů je známo datum jejich konání - dle původního tibetského kalendáře i díky převedenému datumu našeho „západního“ kalendáře – většinou 3 roky dopředu, u jiných méně známých čhamů nikoli. Z důvodů omezeného rozsahu práce zde nejsou tato data uváděna. Čerpáno z osobních kontaktů s mnichy Ladaku i Zanskaru. Také viz Keilhauer – Keilhauer 1980: 392, Thupstan 1997: 7-30, ladacké tibetské kalendáře a mnohé internetové odkazy, např. viz <http://www.travelmasti.com/domestic/ladakh/festivals.htm>, <http://lehladakh.theindiancenter.com/ladakh-festival.html>, <http://leh.nic.in/festival/tourism-final.htm> aj.

- Stongde, Gelug	Gutor
- Leh,	Dömočhe, Losar
- Likir, Gelug	Dömočhe
- Diskit, Gelug	Dömočhe
- Stok, Gelug	Guru Cchečhu
- Mangto, Sakja	Nagrang
- Hemis, Dugpa K.	Guru Cchečhu
- Lamajuru, Digung K.	Jungdrung Ka(b)gjä
- Phjang, Digung K.	Cchedub
- Karša, Gelug	Gutor
- Kordzöd, ?	Gutor/Gomän
- Thak Thok, Ňingma	Guru Cchečhu (Kéfa), Ančhog/Wangčhog
- Sani, ?	Nädžal
- Šanšukul, Digung K.	Gutor
- Tikse, Gelug	Gutor
- Čemrej/Čede, Dugpa K.	Wangčhog
- Šej, Gelug	Šubla
- Phugtal, Gelug	Gutor
- Mulbek, ?	Šubla
- Leh (The Ladakh Festival)	čham některého z výjmenovaných klášterů (každý rok jiný klášter se svým čhamem na tomto sekulárním fes.; v r. 2005 Phjang Cchedub; v r. 2006 Diskit Dömočhe)

Indický Himáčalpraděš – Lahaul a Spiti

Klášter (gönpa) _____ čham²⁵

Údolí Spiti:

- Tnagjü	Džigdžed
- Ki/Kje	Gutor, Cchečhu, Losar
- Tabo	Gutor, Cchečhu
- Dhankar	Gutor
- Kibber	Ladarčha
- Kungri	(mečový čham?)
- Pin Spiti	Gutor

Údolí Lahaul:

- Šašur	Sissu, Cchečhu
- Ghemur	Sissu, Cchečhu
- Guru Ghantal	Ghantal
- Tajul	?
- Kardang	Cchečhu
- Kejlong	Gočhi
- Pangi Killar	Sengge čham
- Mani gönpa	Sissu

Severozápadní Himáčal:

- Rewalsar	Guru Cchečhu

²⁵ Viz Keilhauer – Keilhauer 1980: 514-544, <http://hplahaulspiti.nic.in/Monasteries.htm>, konzultace s Mareike Wulff (15. 9. 2006) nebo viz tibetské/ladacké lokální kalendáře (bez tiráže a edičních údajů).

- Taši Džong/Kampagar Guru Cchečhu, Mahákála
- Dharamsala(McL. Gandž) Dükhor, Gutor, Gar, Cchečhu
- Baidžnáth ?
- Čatrari ?

Nepál

Klášter (gönpa) čham²⁶

- Tengbočhe Mani Rimdu
- Šečhen Guru Cchečhu
- Čhivong Mani Rimdu
- Thami Mani Rimdu

Bhútán

Klášter (gönpa) čham²⁷

- Punakha Dosmočhe
- Taši Jangcche Gom Kora Cchečhu/Čhörten Kora
- Tašigang Gom Kora Cchečhu, Cchečhu
- Čukha Cchečhu
- Pharo Cchečhu
- Bumthang Ura Cchečhu, Ňimalung Cchečhu, Kurdžej Cchečhu,
Tamšing Phala Čhöpa, Tangbi Mani, Džambej Lhakang Dup, Prakar Cchečhu, Ngalakhang Cchečhu
- Wangdu Phödang Cchečhu
- Thimphu Cchečhu, Dubčhen
- Mönkar Cchečhu

²⁶ Podle Fantin 1980; Ricard 2003 aj.

²⁷ Srov. viz http://www.visitnepal.com/gateway/bhutan/festivals/bhutan_festival_dates.htm, http://www.asiasafari.com/festival/bhutan_festivals.html, Montmollin 1998: 293-300; Scofield 1974: 546-571 aj.

- Pemagacchel Cchečhu
- Lhuncche Cchečhu
- Trongsa Cchečhu

Typologie čhamu na základě příslušnosti ke škole/linii tibetského buddhismu

Čham, jako náboženská praxe vadžrajány, je pořádán všemi čtyřmi hlavními školami tibetského buddhismu, tedy Ňingmapou (tib. /rñing ma pa/), Sakjapou (tib. /sa skja pa/), Kagjüpou (tib. /bka'brgjud pa/) i Gelugpou (tib. /dge lugs pa/) a podškolami těchto linií. Vzniklo tak více forem pojetí, které koresponduje s konceptem těchto škol a s jejich vizemi ve snech zjevených. Někteří autoři dalších tanců a tanečních pohybů byli inspirováni těmi, které spatřili, když ve svých snech navštívili tzv. „hory měděné barvy“ (tib. /zangs mdog dpal ri/), čili Padmasambhuv legendární ráj. Také mongolská bájná figura tzv. Bílého starce byla do čhamu včleněna na základě snu a vize 13. dalajlamy Thübtan Gjamccha, který se mu zdál počas exilu stráveného v Mongolsku mezi léty 1904 až 1909.²⁸

Také první čham školy Gelugpa vzniknul – dle legendy – na základě „vidění“ svatého mnicha Sanggjä Ješeho (1653-1705). Tomu se dle legendární zprávy zjevila hrozná ochranná božstva buddhistické víry, i uložil pančhenlamovi Lozang Čhökji Gjalčchänovi (1570-1662), aby vytvořil tanec masek a samotné masky, které by měly podobu těchto božstev. Tak vznikl v klášteře Tašilhünpo první čham v maskách linie Gelugpa.²⁹ V době 7. dalajlamy Lozang Kalzang Gjamccha (1708-1758) vznikl čham také v klášteře Namgjal, a jak šel čas, tak také v jiných kláštěrech Tibetu.

Podívejme se nyní velmi stručně jen na několik čhamových slavností tak, jak je mají ve zvyku konat v rámci jednotlivých linií tibetského buddhismu mniši ve svých kláštěrech:

Ňingma (tib. /rñing ma/) a příklady některých čhamů minulosti i současnosti:

- Např. tance dobrých a zlých božstev, rigdzinů (vyznavačů manter a mandal), čham Ka(b)gjä a tance dharmapálů (tib. /ži khro sgju 'phrul/; /grub čhen bka'brgjad/; /rig 'dzin bla ma'i dkjil 'khor/; /bcan srung čhos skjong gi skor/).³⁰

²⁸ Citováno dle Pearlman 2002: 44-45.

²⁹ Uvedeno podle, Chaloupková 2001: 58.

³⁰ Nebesky-Wojkowitz 1976: 241.

- 18. a 19. den prvního tibetského měsíce se v některých kláštěrech konal taneční obřad zvaný „malý tanec Vadžrakíly“ (tib. */rdo rdže phur bu čhung čham/*).³¹
- 28. a 29. den prvního tibetského měsíce se obvykle konal – a někde i koná – čham zvaný „velký tanec Vadžrakíly“ (tib. */rdo rdže phur bu čhen čham/*).³²
- Zřejmě nejznámějším a největším svátkem – který je pořádán i ostatními liniemi tibetského buddhismu (např. linií Dugpa Kagjü) – je tzv. „tanec Desátého dne“ (tib. Ccheču */cche čhu/*), který je slaven na počest Padmasambhavova života vždy 10. dne čtvrtého, pátého, šestého či sedmého tibetského měsíce. Obřad zavedl, dle legendy, Guru Čhōwang (1212-1270) na základě svých vizí a snů. Tehdy spatřil osm forem a emanací (tib. */gu ru mcchan brgjad/*) Padmasambhavy – dle ahistorických zpráv vzniklých vždy 10. dne různých tibetských měsíců – které představují jednotlivé epizody jeho života. Tyto emanace jsou: Padmasambhava, Cchokje Dordže (tib. */gu ru mccho skjes rdo rje/*), Lodän Čhogce (tib. */blo ldan mčhog sred/*), Pāma Gjalpo (tib. */pad ma rgjal po/*), Ňima Özer (tib. */ñi ma od zer/*), Šákja Sengge (tib. */šakja seng ge/*), Sengge Dadog/Dradog (tib. */gu ru seng ge sgra sgrog(s)/*) a hrozivý Dordže Dolö (tib. */rdo rdže gro lod/*). Slavnosti bývají spojeny s oslavou „narozenin“ Padmasambhavy/Padmakary (tib. Pāma Džungnä */pad ma bjung gnas/* či Guru Rinpoče/Ratnaguru */gu ru (bla ma – slob dpon) rin po čhe/*), čili s „vítězstvím buddhismu nad nepřátelskými chaotickými silami“. Obřad je slaven např. v ladackém klášteře Thak Thok (doslova „vršek skal“; viz **obr. 3**) linie Ňingma, v klášteře Stok či v klášteře Mindoling aj. Při obřadu nevystupuje pouze těchto osm forem Padmasambhavy, ale pochopitelně i další významné postavy buddhistického panteonu, jako např. Hašang (což je jeden ze 16 arhatů), dákiní, pět hrdinů, gingové, Mahákála, žanagové, zvířecí postavy, tantrické partnerky Padmasambhavy a mnohé další. Obřad pokračuje druhým dnem, a to tancem Vadžrakíly (tib. */rdo rdže phur bu čham/*), tedy v něm vystupují postavy, které jsou součástí právě Vadžrakíla čhamu.³³
- Dalším tancem je tzv. (tib. */mdzod lnga stag rce čham/*; */jab bdud čham/* a */gnjan čhen thang lha čham/*), který se koná 15. dne sedmého tibetského měsíce v hlavním městě Sikkimu Gangtoku/Gántóku. Čham – pořádáný na počest lokálních horských božstev a horstva Gangčhendzöngi, jejíž pět vrcholů dominuje oblasti Sikkimu – byl zaveden 3. tibetským králem Sikkimu Čhagdor Namgjalem (tib. */phjag rdor rnam rgjal/*, 1686-1717) a byl dotvořen lamou zvaným Džigme Pawo (tib. */džijs med dpa bo/*). Vše bylo zachyceno již

³¹ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 11.

³² Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 11-12.

³³ Blíže viz Combe 1926: 179-199, Keilhauer – Keilhauer 1980: 373-376, 392.

v tzv. Královské kronice Sikkimu ze 17. století, mužem jménem Lhacün Čenpem (tib. */lha bcun čen po/*). V obřadu vystupují kromě lokálních božstev také všechny obvyklé tradiční postavy, opět s odkazem na Vadžrakíla čam.³⁴ Tento obřad byl velmi podrobně popsán Ernestem Schäferem, který vedl v letech 1938-1939 expedici SS do Tibetu, z pověření Heinricha Himmlera a autorit nacistické akademie Ahnenerbe.³⁵

- Oslavy Nového roku (tib. Losar */lo gsar/*) jsou či byly také doprovázeny čamovými představeními. Tato čamová vystoupení trvají většinou dva až tři dny, a jsou strukturovány podle fází Vadžrakíla čamu. Jsou v nich tedy zahrnuty stejné postavy a procesy, ovšem pochopitelně to se liší klášter od kláštera.³⁶
- Krátkým a sporadicky konaným tancem – obvykle jednou za dvanáct let – byl tanec pořádaný v klášteře Nāčhung (nedalako Lhasy) 3. dne prvního tibetského měsíce.³⁷ Většinou byl spojen s obřadem zvaným (tib. */lo re 'i gsol kha/*) a s tzv. Nāčhungským orákulem, tedy se státním věštcem a ochráncem dalajlamy Pehar Gjalpem či s Dordže Dagdānem (tib. */rdo rdže grags ldan/*).³⁸ Podobný typ čamu bývá organizován i linií Gelugpa.
- Dalším příkladem čamu, byla slavnost zvaná (tib. */'dzam gling spjid/*), která byla považována za největší věšteckou slavnost všech tibetských vizionářů. Bývá slavena 10. či 15. dne pátého tibetského měsíce, tancem známým pod jménem (tib. */lha brdur/*), zatímco obřad se nazýval (tib. */spel zla cches bcu/*). Většinou se slavnosti konaly v klášteřích Nāčhung, Cchalgungthang (tanec zván tib. */gung thang me tog m'chod pa/*) a Kjormolung.³⁹
- Religiózní tantrické tance tibetského buddhismu se konaly a zřejmě i konají u světově známé stúpy Bódhnath v hlavním městě Nepálu, tedy v Káthmándú. Čam vychází z odkazu Vadžrakíla čamu. Podobný čam se konal v nepálském klášteře Melamče a opět vycházel s Dordže phurba čamu.⁴⁰

³⁴ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 19-24.

³⁵ Blíže viz Schäfer 1943: 31-51.

³⁶ Podle Nebesky-Wojkowitz 1976: 24-26.

³⁷ Blíže viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 26-30.

³⁸ „Pehar“ (tib. */pe har/*) a jeho náboženský ministrant Dordže Dragden, patří ve spojení s Nāčhungským orákulem k jedněm z nejzajímavějších postav tibetského buddhistického panteonu. Pehar býval za dob Padmasambhavy démonem, a postupem času se stal králem a ochráncem Tibetu i Dalajlamy (podobně jako Paldän Lhamo). Patří mezi významné dharmapály (tib. */čhos skjong/* či */srung ma/*). Blíže viz Nebesky-Wojkowitz 1956: 94-134, Pearlman 2002: 94-95, Waddell 1972: 371, 478- 480; Žagabpa 2000: 51, Gold 2000: 276-277, Shakspo ? : 13, Keilhauer – Keilhauer 1980: 165 a mnohé další prameny.

³⁹ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 28-30.

⁴⁰ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 31-32.

- Jeden z druhů čhamu se odehrává v Ladackém klášteře Thak Thok (doslova „vrcholky skal“) vždy 20. – 29. dne devátého tibetského měsíce, a nazývá se Wančhog/Ančhog (tib. /*dbang čhog*/).⁴¹

Sakja (tib. /*sa skja*/) a příklady některých čhamů minulosti i současnosti:

- Členové klášterní koleje zvané (tib. /*sgrol ma pho brang*/) pořádají tanec, v němž hraje jednu z hlavních rolí dharmapála zvaný Cemara (tib., /*rce ma ra*/). Taneční obřad nese jméno Dolma (sa. Tára) čham zig (tib. /*sgrol ma čham gzig*/).⁴²
- Další z čhamů se pořádá – a snad i stále pořádá (o tom však nemám žádné informace) – v klášterní koleji zvané (tib. /*phun cchogs pho brang*/). Tanec nesl jméno po hlavní a populární postavě v čhamu vystupující, tedy po Paldän Lhamo Gutor (tib. /*dpal dan lha mo dgu gtor*/). Čham Gutor (tib. /*dgu gtor*/; „devět obětí“) je velmi populárním čhamovým svátkem i v linii Gelugpa (viz dále).⁴³
- Obvykle v sedmém měsíci tibetského kalendáře se v linii Sakja koná čham, jehož jméno vychází z data konání a odráží v sobě i jména hlavních postav, jde o tzv. tanec Phurbu Dub Dawa Dünpa (tib., /*phur bu sgrub zla ba bdun pa*/). Hlavními postavami tohoto tance – stejně jako jiných tanců linie Sakja – je Vadžrakíla a Mahákála (tib. Gombo, Gönpö či Nagpo Čhenpo). Tyto typy čhamu jsou obvykle zvané v linii Sakja jako (tib. /*sa skja mdos čhen*/).⁴⁴
- I v klášteře Samjä (tib. /*bsam jas*/), ve kterém působil hlavní lama linie Sakja, se konal pátého tibetského měsíce taneční obřad, zvaný (tib. /*bsam jas mdos čhen*/). Jeho hlavní figurou byl dharmapála Cemara (tib. /*rce ma ra*/), spolu se skupinou tzv. válečných božstev (tib. /*bar ba spun bdun*/) a démonů (tib. /*bdud mo*/).⁴⁵
- Také v klášteře Derge se pořádá čham známý pod jménem (tib. /*rnam sras mčhod pa*/), jako obětní obřad na počest božstva Vaišravany (lad./tib. Namšras/Namthöšë /*rnam thos sras*/; sa. Vaišravana/Kuvéra/Kubéra).⁴⁶
- V indickém Ladaku, v klášteře Mangto (tib. /*mang spro dgon pa*/; což znamená „hodně štěstí“; nikoliv Matho/Mató jak se často uvádí) se čhamem oslavuje tzv. svátek věštců/orákulů (tib./lad. *rong can kar mar*; či *mang spro lha*; viz **obr. 4**), a to vždy 25. a 26.

⁴¹ Viz Keilhauer – Keilhauer 1980: 372-376, 392.

⁴² Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 32-33. Také viz rozhovory s tanečnicí Wangdu Namgjaem a Šadub Namgjaem ze dne 5.8. 2006, Thak Thok.

⁴³ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 33.

⁴⁴ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 33.

⁴⁵ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 33.

⁴⁶ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 34.

dne druhého tibetského měsíce (tj. od poloviny února do poloviny března). Čam je zván Mangto Nagrang (tib. /*mang spro nag rang gar 'čham*/).⁴⁷ Dva věštcí označovaní jako rongcanové, se každé tři roky vybírají ze skupiny šedesáti lamů, kteří tu žijí. Následně předvádějí smrt a ubližují sami sobě, usrkávají čhang a vyřknou proroctví do nadcházejícího roku. Tento obřad je součástí čamového představení a patří k nejvýznamějším a k nejočekávanějším čamovým rituálům Ladaku a Zanskaru.

- Čamové tance se odehrávají také v klášteře Göngkar Čhōde v Tibetu, na konci svátku Mönlam (tib. /*smon lam*/, tj. velký buddhistický svátek, který následuje po Losaru – tedy po tibetském Novém roce), tedy v 15. den nového roku. Součástí čamu je tzv. bubnový tanec (tib. nga čam /*nga 'čham*/), při kterém dochází k roztažení velké thangky (tzv. „kuka“), a další sekvence čamu.⁴⁸

Kagjü (tib. /*bka' brgjud*/) a příklady některých čamů minulosti a současnosti:

- Digung Kagjü (tib. /*'bri gung bka' brgjud*/):

- V indickém Ladaku v klášteře Phjang se do osmdesátých let 20. století konal obřad s názvem Gangnön Cchedub (tib. /*gang snon cche grub*/) vždy 17. až 19. den prvního tibetského měsíce.⁴⁹ Od roku 1979 se Cchedub (tib. /*cche grub*/; čamový obřad linie Digung Kagjü usilující o dlouhý život všech cítících bytostí; viz **obr. 1**) čam v Phjangu organizuje vždy 2. až 4. den po úplňku šestého tibetského měsíce. To přináší více návštěvníků z řad turistů a tedy také více získaných finančních prostředků pro klášter na jedné straně, a na straně druhé méně domorodých návštěvníků, kteří v létě hospodaří na svých polích i usedlostech a v zimě, kdy „není co dělat“, navštěvují čamové obřady. Přesunutí čamového obřadu v Phjangu vyhovuje tedy více západním turistům, nežli domorodcům samotným. Obřad se v posledních letech konal: 12.-13.7. 2002, 31.7.-1.8. 2003, 19.-20.7. 2004. Jde o druhý největší religiózní tantrický tanec tibetského buddhismu, hned po hemišském čamu, pořádaný v Ladaku (tib. /*la dwags*/).⁵⁰

⁴⁷ Blíže viz Gyaltzen Jamyang ? : 21-34, také viz film Pavla Barabáše, *Ladakh*, Bratislava: Koliba 1996, dokument, Slovensko, (Mangtro Nagrang čam, 2. tib. měsíc; mezi 12.⁰⁰ až 18.⁰⁰ minutou filmu).

⁴⁸ Blíže viz Vokurková 2002: 15-17.

⁴⁹ Viz A. Keilhauer – Keilhauer 1980: 323-329, 392.

⁵⁰ Viz Tharchin – Namgail – Merritt ? : 3-4, 30, Namgyal 1997: 359-364; Jina – Namgyal 1995: 69-88, také viz rozhovor s Cchultimem (čampon, Phjang, 27. 7. 2006, 35 let), Könčhog Namgjalem (exčampon, Phjang, 28. 7. 2006, asi 60 let) a Könčhog Namgjalem (mnich, Phjang, 29. 7. 2006, 20 let) aj.

- Taktéž v Ladaku, v klášteře Lamajuru se 28.-29. dne druhého tibetského měsíce koná čham zvaný Jungdung Ka(b)gjä či Lamajuru Ka(b)gjä (tib. /*gjung drung kab gjad*/).⁵¹
- Celá řada čhamů je konána u příležitosti Losaru – tibetského Nového roku, často slaveného 28. dne dvanáctého tibetského měsíce.⁵²
- Tanec čerpající z čhamu Vadžrakíly se obvykle předváděl 8. až 9. dne čtvrtého tibetského měsíce, a vycházel – či vychází – z linie Ňingmapa.⁵³
- Podobně jako jiné tibetské školy, pořádá i linie Digung Kagjü čhamovou oslavu osmi forem Padmasambhavy, tzv. Ccheču (tib. /*gu ru mcchan brgjad cche čhu ´čham*/), ovšem častokrát 10. dne šestého tibetského měsíce.⁵⁴
- 20. dne šestého tibetského měsíce – tedy deset dnů po Ccheču čhamu – se pořádal obřad na počest božstva Vadžravárahya (tib., /*rdo rdže phag mo*/).⁵⁵
- A 25. den desátého tibetského měsíce se v mnohých klášterech konal obřad, jehož hlavní postavou je jidam Samvara (tib. /*bde mčhog*/).⁵⁶

- Dugpa Kagjü (tib. /*brug pa bka´ brjud*/):

- Čhamy této linie v Bhútánu bývají souhrně nazývány zor čham (tib. /*zor ´čham*/; obětní tanec), někdy také souhrně jako tanec v maskách (tib. /*bag ´čham*/) a tzv. bubnový tanec (tib. /*rnga ´čham*/), který je zvláště populární a často se vyskytující v lokalitě Bhútánu. Zor čham byl zaveden v Bhútánu prvním dharmarádžou Bhútánu, zvaným Dugpa Rinpoče Nawang Tändzin Namgjal Džigme (tib. /*brug pa rin po che ngag dbang bstan ´dzin rnam rgjal ´jigs med*/), a bývá uskutečňován tzv. žanagy. Čhamy v Bhútánu bývaly často zachyceny v klášteře Pharo, Punakha a v údolí Čhumbi.⁵⁷

⁵¹ Podle Jina 1999: 35-55, Jina – Namgyl 1999: 67-73. Také viz rozhovor s Taši Dordžim (mnich, Hemis – Lamajuru, 28. 8. 2006, asi 28 let).

⁵² Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 34. Losar – tibetský Nový rok je nejvýznamnějším tibetským svátkem. Zpravidla trvá tři dny, v některých oblastech Tibetu může trvat i více dnů. Je vždy prvním dnem prvního měsíce tibetského lunárního kalendáře. V některých tibet. oblastech (např. v Khamu či Ladaku) se Losar slaví v jiné dny než ve Lhase. Slaví se koncem ledna až začátkem března (v r. 2004 byl slaven v Ladaku 24. 12. a ve Lhase 21. 2., v r. 2005 byl slaven v Ladaku 12. 12. a ve Lhase 9. 2.).

⁵³ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 34.

⁵⁴ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 34.

⁵⁵ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 34.

⁵⁶ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 34.

⁵⁷ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 34-36.

- 29. dne devátého tibetského měsíce se konal čham v klášteře v údolí Čhumbi. Začínal muzikálním/hudebním tancem (tib. /rol 'čham/) ve kterém se představily postavy kostlivců, acarové, Gönbo a Paldän Lhamo. Obřad vrcholil tzv. zabitím liny.⁵⁸
- Dalším významným klášteřem v Bhútánu kde se koná čham, je Šečhen. V něm se každoročně konají dva významné čhamy. První se odehrává v posledních dnech dvanáctého tibetského kalendáře, a má přinést požehnání nově přicházejícího roku. Sestává z fází, ve kterých vystupují postavy bubeníků (tib. /mga po/), žanagů (tib. /zwa nag/) – kteří konají významný proces tzv. zlaté úlitby (tib. /gser skjem/; tato úlitba je součástí většiny rozličných čhamů), kostlivců – pánů pohřebiš (tib. durdag či /dur khrod bdag po/ či /dur bdag/), z tance čtyř ochránců bran mandaly (tib. /sgo ma/ či mužští /sgo ba/), jelena (tib. /ša ba/), z tance Jamantaky (hrozivá podoba Mandžušrího; tib. /gžin rdže gžed/ či /čhos gjal/; mong. Erlig) a z tance opata, mistra a krále (tib. /khen lop čhö sum/).⁵⁹ Druhý cyklus čhamu navazuje na život Padmasambhavy a jeho životní etapy, jde o již mnohokrát zmiňovaný obřad Desátého dne (tib. /cche čhu/).⁶⁰ Kromě tzv. osmi emenací Padmasambhavy (tib. /gu ru mcchan brgjad/) v tomto čhamu vystupují i postavy jiných božstev, démonů a legendárních postav tibetského buddhismu.
- Stejný obřad probíhá i v ladackém klášteře Hemis (Hemiš), tedy čham Ccheču (tib. /cche čhu 'čham/). Jde o největší, nejbohatší a nejznámější čham v indickém Ladaku, který byl v minulosti zřejmě nejčastěji zkoumán a popisován celou řadou badatelů. Existuje z něj poměrně velké množství nasbíraných informací i fotodokumentačního materiálu z dob minulých i ze současnosti.⁶¹
- V Ladackém klášteře Čemrej probíhá čhamový taneční rituál 28.-29. dne devátého tibetského měsíce, a je zván Wangčhog/Ančhog (tib. /dbang čhog/).⁶² Druhým čhamovým tancem, který se koná v tomto ladackém klášteře Dugpa Kagjü, je již zmiňovaný Guru Ccheču čham, který organizují mniši bratrského kláštera Hemis společně s mnichy z Čemrej. Za pozornost stojí fakt, že zdejší čhamový tanec byl v devadesátých letech 20. století zinscenován pro potřeby debutujícího režiséra P. Nalina, který zde natáčel celovečerní hraný film *Samsára* (koprodukční film Indie/Itálie/Francie/Německo z roku 2001). Z mého

⁵⁸ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 36.

⁵⁹ Blíže viz Ricard 2003: 72-87.

⁶⁰ Viz Ricard 2003: 72, 88-111.

⁶¹ Podrobně viz Waddell 1972: 521-538, Nebesky-Wojkowitz 1976: 38-40, Mykiska 2005: 18-24, Mykiska – Mykisková 2004: 186-189, Shakspe ? : 8, Keilhauer – Keilhauer 1980: 251-277, 392, Abercrombie 1978: 333-359. Cenné jsou také zprávy H. H. Godwina-Austena, E. F. Knighta, H. Franckeho, H. A. Jaeschkeho, P. H. Potta, a dalších. Také viz dokumentární film *Hemis gönpa. The Monastery and its Festivals*, (Hemis gönpa linie Dugpa Kagjü; Guru Ccheču Cchängjä čham, Ladak 2005).

⁶² Viz Keilhauer – Keilhauer 1980: 247-249, 392.

vlastního terénního výzkumu v klášteře Čemrej v srpnu roku 2006 vyplývá, že čamový obřad byl uspořádán pro záměry filmařů a na jeho zinscenování se podíleli kromě mnichů z Čemrej, také mniši stejné linie z bratrského Hemise (Hemis and Chemrey Monastery Group Ladakh a Stagmo Culture Group Ladakh)⁶³.

- Taktéž v Ladaku, v klášteře Sani, se pořádá čam zvaný Nädžal (tib. /*gnas mdžal*/), a to vždy šestého tibetského měsíce. Jde o čam v nejstarším Zanskarském klášteře.⁶⁴

Gelug (tib. /*dge lugs*/) a příklady některých čamů minulosti i současnosti:

- Zajímavý čam se odehrává každoročně v ladackém klášteře Likir. Jde o tzv. Dö(s)moche (tib. /*mdos mo che*/; **viz obr. 2**), který bývá pořádán 27. až 29. dne dvanáctého tibetského měsíce. Tento typ čamu je organizován také v klášteře Diskit, který se nachází v údolí Nubra v indickém svazovém státě Džammú a Kašmír, v oblasti severního Ladaku.⁶⁵
- Velmi častým čamem v linii Gelug je tzv. Gutor (tib. /*dgu gtor*/; jde v něm o obětování obětiny z těsta; gu znamená devět a jde o svátek obětování tormy), který se koná vždy 29. den dvanáctého tibetského měsíce. Někdy byl čam nazýván tzv. ce gutor (tib. /*rce dgu gtor 'čham*/; tedy kořený čam), zvláště pak byl-li konán nedaleko Potály. Častým čamem je tzv. (tib. /*dam čan čhos rgjal gji 'čham*/), ve kterém vystupuje jako hlavní uctívané božstvo Jama. Tento typ čamu byl popsán také L. A. Waddellem, S. Chapmanem či E. Schäferem. V obřadu dochází k zlikvidování liny (tib. /*ling ga*/) a tormy (tib. /*gtor ma*/), která leží v tzv. tormovém důlku/díře/základně (tib. /*gtor khung*/). Tento typ čamu se mimo jiné pořádá v ladackém klášteře Karša či Tikse.⁶⁶
- Obvyklým čamem v linii Gelupa je také Kálačakra/Dükhor čam (tib. /*dus 'khor 'čham*/; doslova „tanec kola času“), který vychází z mandaly „Kola času“ (tib. /*dus 'khor kjil 'khor lo*/). Obřad bývá zván Cchogčhö (tib. /*cchogs mčhod*/).⁶⁷
- Při příležitosti „narozenin“ Congkhapy (tib. /*cong kha pa*/) se slaví tato událost 24. až 26. dne desátého tibetského měsíce uspořádaným čamem, ovšem v jiných klášterech může čam probíhat i jindy.⁶⁸

⁶³ Viz interview s Šadub Namgjalem (mnich, Thak Thok gönpa, 4.-5. 8., 8. 8. 2006) a terénní výzkum v lokalitě Čemrej v srpnu roku 2006.

⁶⁴ Viz Keilhauer – Keilhauer 1980: 334-336, 392.

⁶⁵ Podle Keilhauer – Keilhauer 1980: 297-300, 392.

⁶⁶ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 43-46. „Gutor“ se koná v poslední den tibet. roku a předznamenává příchod „tib. Nového roku“- Losar. V roce 2005 byl slaven většinou 8. února, blíže viz Sklenka 2004: 20-21.

⁶⁷ Blíže viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 46-47, Pearlman 2002: 48-53.

⁶⁸ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 56.

- 29. dne posledního, tedy dvanáctého tibet. měsíce, jsou organizovány čhamy na oslavu tibetského Nového roku (tib. Losar /lo gsar/, toto datum je v různých oblastech různé, viz předešlé stránky textu). Slavnosti se konají (či alespoň v minulosti konaly) v tibetských kláštirech Tašilhünpo (jsou zachyceny např. S. Hedinem), Sera, Däpung, Gandän, Kumbum a dalších. V těchto jmenovaných kláštirech se odehrávají (či odehrávaly) i jiné typy a druhy čhamů (v rozličných částech roku), ovšem ty zde nemůžeme podrobněji probrat z důvodu omezeného rozsahu práce.⁶⁹
- V linii Gelugpa se čhamem oslavovala i kontroverzní postava Dordže Šugdäna (tib. /rdo rdže šugs ldan/; doslova „mocný blesk“), a jeho další emanace. I bohyně Paldän Lhamo je v čhamu zastoupena a prezentována.

Všechny tyto čhamy patří buď mezi tzv. tanec s hudbou (tib. /rol 'čham/), či mezi tanec v maskách (tib. /'bag 'čham/) nebo tzv. tanec gest za přítomnosti obecnstva či esoterní čham bez publika (tib. /gar 'čham/), a obětní tanec (tib. /zor 'čham/). Naprostá většina těchto čhamů vychází z odkazu a ze struktury Vadžrakíla čhamu (tib. /rdo rdže phur bu 'čham/), tedy z tzv. tance černé díry (tib. /brub 'čham/ či /gdug pa sgröl ba/), z tance bubnového (tib. /rnga 'čham/) a z tance kořenného (tib. /rca 'čham/), čili z tanců, které reflektují Vadžrakíla mandalu, Kálačakra mandalu, mandalu 58 hněvivých božstev a mandalu 42 pokojných božstev - zjednodušíme-li výklad.⁷⁰

⁶⁹ Viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 48-59.

⁷⁰ Podrobně o Vadžrakíla čhamu, jak je prezentován tibetském spisu Čham jig, viz Nebesky-Wojkowitz 1976: 110-245 nebo např. Trávníček 2005: 32 – 57.

Obr. 1, 2, 3 a 4

Obr. 1) Ladacký mnich představující buddhistické božstvo Mahákálu při čamovém tanci Cchedub v klášteře Phjang, linie Digung Kagjü. Fotografie: K. Trávníček, Phjang gönpa, Ladak, Indie 20. 7. 2004;

Obr. 2) Čamové tance čtyř kostlivců (sa. Čitipati; tib. Durdag /*dur khrod bdag po ži*/) během čamového tance Dö(s)moche v klášteře Likir, linie Gelug. Fotografie: K. Trávníček, Likir gönpa, Ladak, Indie 4. 2. 2008;

Obr. 3) Čamový tanec Guru Cchechu Cchängjä, oslavující osm hlavních forem a emanací Padmasambhavy (tib. /*gu ru mcchan brgjad cche chu 'cham*/), v klášteře Thak Thok, linie Ňingma. Fotografie: K. Trávníček, Thak Thok gönpa, Ladak, Indie 5. 8. 2006;

Obr. 4) Obyvatelé Ladaku nedočkávě vyhlíží, během čamového tance Nagrang v klášteře Mangto linie Sakja, příchod dvou věštců/orákulů (tib./lad. *rong can kar mar*; či *mang spro lha*), kteří budou předpovídat budoucnost celému Ladaku na rok 2008. Fotografie: K. Trávníček, Mangto gönpa, Ladak, 21. 2. 2008.

Seznam použité literatury

- Abercrombie, T. J.** 1978. „Ladakh – The Last Shangri-la.“ *National Geographic* 153/3, 333-359.
- Atwood, Ch. P.** 2004. *Encyklopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. New York: Facts On File, Inc.
- Beer, R.** 2005. *Symboly tibetského buddhismu*. Praha: Jiří Buchal - BB/art.
- Bell, Ch. A.** 1968. *The Religion of Tibet*. Oxford: University Press.
- Bělka, L.** 2004. *Buddhistická eschatologie. Šambhalský mýtus*. Brno: Masarykova univerzita.
- Bělka, L.** 2001. *Tibetský buddhismus v Burjatsku*. Brno: Masarykova univerzita.
- Bounak, V.** 1928. „Un pays de l'Asie peu connu: le Tanna-Touva.“ *Internationales Archiv für Ethnographie* 29, 1-17.
- Bunce, F. W.** 1998. *An Encyklopedia of Buddhist Deities, Demigods, Godlings, Saints and Demons. With Special Focus on Iconographic Attributes 1*. New Delhi: D.K. Printworld (P)Ltd.
- Bunce, F. W.** 1998. *An Encyklopedia of Buddhist Deities, Demigods, Godlings, Saints and Demons. With Special Focus on Iconographic Attributes 2*. New Delhi: D.K. Printworld (P)Ltd.
- Bunce, F. W.** 2001. *A Dictionary of Buddhist and Hindu Iconography. Objects, Devices, Concepts, Rites and Related Terms*. New Delhi: D.K. Printworld (P)Ltd.
- Cantwell, C.** 1995. „The Dance of the Guru's Eight Aspects.“ *The Tibet Journal* 20/4, 47-63.
- Combe, G. A.** 1926. *Tibetan on Tibet*. London.
- Coulson, M.** 2002. *Sanskrit. An Introduction to the Classical Language*, London: Hodder and Stoughton.
- Dagnewa, T.** 2005. *Základy gramatiky moderní hovorové tibetštiny*. Praha: Univerzita Karlova/Karolinum.
- Das, S. Ch.** 2000. *Tibetan – English Dictionary*, Delhi: Paljor Publications 2000.
- Fantin, M.** 1980. *Tibetan Buddhism in Nepal. Mani Rimdu. A Dance Drama of Tengpoche Monastery*. New Delhi: The English Book Store.
- Filipský, J. – Knotková-Čapková, B. – Marek, J. – Vavroušková, S.** 2003. *Dějiny Bangladéše, Bhútánu, Maledív, Nepálu, Pakistánu a Šrí Lanky*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Forman, W. – Rintschen, B.** 1967. *Lamaistische Tanzmasken*, Leipzig: Koehler & Amelang.

- Francke, A. H.** 1998. *A History of Western Tibet. One of the Unknown Empires*. Delhi: Pilgrims Book Pvt. Ltd.
- Fry, P.** (ed.). 2006. *Rigpa Tibetan Calendar 2006-2007*, Lodéve: Törten Sogyal Trust-Zam SARL.
- Galdanova, G. R.** 1983. *Lamaizm v Burjatii XVII – načala XX veka: struktura i social'naja rol' kultovoj sisty*. Novosibirsk: Nauka.
- Goldstein, M. C.** 1999. *English-Tibetan Dictionary of Modern Tibetan*. Dharamsala: Library of Tibetan Works and Archives.
- Gordon, A.K.** 1997. *Tibetan Religious Art*, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd.
- Grünwadel, A.** 1900. *Mythologie Des Buddhismus In Tibet Und Der Mongolei. Führer Durch Die Lamaistische Sammlung Des Fürsten E. Uchtomskij*. Leipzig: F. A. Brockhaus.
- Gyaltzen Jamyang. ?.** *Mantgro Monastery*. Leh: Central Institute of Buddhist Studies (rok vydání neveden).
- Gyaltzen Jamyang.** 1997. „The introduction of Buddhism into Ladakh.“ In: Osmaston, H. – Tsering Nawang (ed.), *Recent Research on Ladakh 6. Proceedings of the Sixth International Colloquium on Ladakh Leh 1993*, Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, (IALS), 117-120.
- Hainz, L.** 1962. *Lamaistische Masken. Der Tanz der Schreckensgötter*. Kassel.
- Harrer, H.** 1970. *Sedm let v Tibetu. Můj život na dvoře dalajlámy*. Praha: Olympia.
- Haslund, H.** 1940. *Bozi a lidé v Mongolsku. Zajagan*. Praha: Nákladem české grafické unie.
- Hendl, J.** 2005. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hermanns, M.** 1956. *Mythen und Mysterien der Tibeter*. Köln.
- Hoffmann, H.** 1950. *Quellen zur Geschichte der tibetischen Bon – Religion*. Mainz: Akademie der Wissenschaften und der Literatur.
- Hoffmann, H.** 1961. *The Religions of Tibet*. New York: The Macmillan Company.
- Houseal, J. – Houghton, G. – Hodson, M.** 2003. „Getting to Dance of Tibet: A Century of Steps.“ In: *Bulletin of The 10th Seminar of International Association For Tibetan Studies in Oxford University, 8th September 2003*. Oxford: International Association For Tibetan Studies, 39-40.
- Chaloupková, L.** 2001. „Cam, mongolská mystérie masek.“ In: Obuchová, L'. (ed.), *Maska, kostým a lidové divadlo. Soubor studií interdisciplinární pracovní skupiny „Náboženské směry v Asii“/ Religions trends in Asia*. Praha: Česká orientalistická společnost a nakladatelství Ibn Rushd.
- Jina Singh, P.** 1997. *Recent Researches on the Himalaya*. Leh-Delhi: Central Institut of Buddhist Studies and Indus Publishing Company.

- Jina Singh, P.** 1996. *Ladakh. The Land and the People*. Delhi: Indus Publishing Company.
- Jina Singh, P.** 1999. *Some Monasteries of Drigung Pa Order in Central Ladakh*. Delhi: Indian Book Centre.
- Jina Singh, P. – Namgyal Konchok.** 1999. *Lamayuru Monastery of Ladakh Himalaya*. Faridabad-Leh-Delhi: Om Publication and Central Institute of Buddhist Studies.
- Jina Singh, P. – Namgyal Konchok.** 1995. *Phyang Monastery of Ladakh*. Delhi-Leh: Indus Publishing Company and Central Institute of Buddhist Studies.
- Keilhauer, A. – Keilhauer, P.** 1980. *Ladakh und Zanskar. Lamaistische Klosterkultur im Land zwischen Indien und Tibet*. Köln: DuMont.
- Kolmaš, J.** 1960. „Čham – tibetská pantomima.“ In: *Nový Orient* 15/5, 105.
- Kozlow, P. K.** 1925. *Mongolei, Amdo und die tote Stadt Chara-Choto*. Berlin.
- Lessing, F. D.** 1935. *Mongolen. Hirten, Priester und Dämonen*. Berlin.
- Lexikon východní moudrosti. Buddhismus, hinduismus, taoismus, zen*, přel. Filipický, J. – Liščák, V. – Heroldová, H. – Kolmaš, J. – Vavroušková, S. 1996. Praha/Olomouc: Victoria Publishing – Votobia.
- Marcotty, Th.** 1987. *Dagger Blessing. The Tibetan Phurpa Cult: Reflections and Materials*. Delhi: B.R. Publishing Corporation.
- Marko, A.** 1994. „Čham: Ritual as Myth in Ladakhi Gompa.“ In: Samuel, G. – Gregor, H. – Stutchbury, E. (ed.), *Tantra and Popular Religion in Tibet*. New Delhi: International Academy of Indian Culture and Aditya Prakashan, 135-152.
- Mänchen-Helfen, O.** 1931. *Reise ins asiatische Tuwa*. Berlin.
- Miltner, V.** 1997. *Malá encyklopedie buddhismu*. Praha: Práce.
- Montmollin, M.** 1988. „Some More on the *ša ba ša khyi 'čham* – a Bhutanese *'čham* on the Conversion of the Hunter mGon po rDo rje by Mi la ras pa.“ In: Uebach, H. – Panglung, L. (ed.), *Tibetan Studies. Proceedings of the 4th Seminar of the International Association for Tibetan Studies, Schloss Hohenkammer – Munich 1985*. Studia Tibetica. Quellen und Studien zur tibetischen Lexikographie-Band II, Munich: Bayerische Akademie Der Wissenschaften, 293-300.
- Mykiska, M.** 2005. „Velký svátek Ccheču.“ *Lidé a Země* 54/02, 18-24.
- Mykiska, M. – Mykisková, B.** 2004. *Pět měsíců v Himaláji aneb Ladak očima české rodiny*. Příbram: MTM.
- Najdakova, V. C.** 1997. *Buddijskaja misterija Cam v Burjatii*. Ulan-Ude: Burjatskij institut obščestvennyh nauk.
- Namgyal Konchok.** 1997. „The Significance of Chams performance - *'chams gyi nad don mo ra bsduš*.“ In: Osmaston, H. – Tsering Nawang (ed.), *Recent Research on Ladakh 6. Proceedings of the Sixth International Colloquium on Ladakh Leh 1993*. Delhi: Motilal Banarsidass Publishers Private Limited, (IALS), 359-364.

- Nebesky-Wojkowitz, R.** 1956. *Oracles and Demons of Tibet. The Cult and Iconography of the Tibetan Protective Deities.* Hague: Mouton.
- Nebesky-Wojkowitz, R.** 1976. *Tibetan Religious Dances. Tibetan text and annotated translation of the 'chams yig.* Paris: Mouton.
- Norbu Jamjang** (ed.). 1986. *Zlos – Gar. Performing Traditions of Tibet.* Dharamsala: Library of Tibetan Works and Archives.
- Paldan Thupstan.** 1997. *The Guide to the Buddhist Monasteries and Royal Castles of Ladakh.* Delhi: Dorjee Tsering at Jayyed Press.
- Pearlman, E.** 2002. *Tibetan Sacred Dance. A Journey Into The Religious and Folk Traditions.* Vermont: Inner Traditions.
- Religious Mask Dancing 'Tsam' in Mongolia.* ?. Zhuulchin: Mongolian National Tourist Organization (rok vydání neveden).
- Ricard, M.** 2003. *Monk Dancers of Tibet.* Boston – London: Shambhala Publications.
- Scofield, J.** 1974. „Bhutan Crowns a New Dragon King.“ *National Geographic* 146/4, 546-571.
- Shakspo Tsering, N.** ?. *Notes On Mask Dance (Cham). Ladakh.* Center For Research On Ladakh Studies CRLS (bez uvedení místa a roku vydání).
- Schäfer, E.** 1943. *Geheimnis Tibet.* München: Verlag F. Bruckmann.
- Schrempf, M.** 1999. „Taming the Earth, Controlling the Cosmos: Transformation of Space in Tibetan Buddhist and Bon-po Ritual Dance.“ In: T. Huber (ed.), *Sacred Spaces and Powerful Places in Tibetan Culture. A Collection of Essays.* Dharamsala: Library of Tibetan Works and Archives, 198-224.
- Schrempf, M.** 1997. „From 'Devil Dance' to 'World Healing': Some Representations, Perspectives and Innovations of Contemporary Tibetan Ritual Dances.“ In: Korom, F.J. (ed.), *Tibetan Culture in the Diaspora. Papers Presented at a Panel of the 7th Seminar of the International Association for Tibetan Studies, Graz 1995.* Wien: Verlag Der Osterreichischen Akademie Der Wissenschaften, 91-102.
- Sklenka, L.** 2004. „Svátky a slavnosti Tibetu.“ *Tibetské listy* 23, 20-21.
- Stagna Rinpoche.** 2004. *A Brief History of Stagna Monastery.* New Delhi: Yashodhara Publications (Leh: Stakna Labrang).
- Stein, R. A.** 1972. *Tibetan Civilization.* Stanford: Stanford University Press.
- Strnad, J. – Filipský, J. – Holman, J. – Vavroušková, S.** 2003. *Dějiny Indie.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Tafel, A.** 1914. *Meine Tibetreise.* Berlin.
- Tharchin, K. – Namgail, K. – Gyaltzen, S. J. – Tsewang, L. – Merritt, F.** (ed.). ?. *The Guide to the Monastery at Phyang.* (bez uvedení místa a roku vydání).

- Tibetská kniha mrtvých. Bardo thödol (Vysvobození v bardu skrze naslouchání)*. Přel. Kolmaš, J. 1991. Praha: Odeon.
- Trávníček, K.** 2005. „Čham – několik pohledů na religiózní tance tibetského buddhismu.“ *Sacra aneb rukověť religionisty* 3, 32 – 57.
- Trávníček, K.** 2007. *Minulost a současnost čhamových buddhistických tanců*. Brno: Diplomová magisterská práce na ÚR FF MU.
- Tsering Ngawang. ?.** *The Monasteries of Hemis, Chemde and Dagthag. A pilgrimage to the Indian Himalayas, series-1*. New Delhi: Malkoti Printing Services (rok vydání neuveden).
- Vokurková, Z.** 2002. „Jak Tibetané v roce 2002 slavili Losar.“ *Tibetské listy* 15, 15-17.
- Waddell, L. A.** 1972. *Tibetan Buddhism. With Its Mystic Cults, Symbolism and Mythology*. New York: Dover Publications.
- Žagabpa, T. W. D.** 2000. *Dějiny Tibetu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.